УДК 82-1

Г.Ф. Төхфәтова

ГАБДУЛЛА ТУКАЙНЫҢ «ТУГАН ТЕЛ» ШИГЫРЕ: БАСЫЛУ ТАРИХЫ ҺӘМ ТӘРҖЕМӘ ТӘҖРИБӘЛӘРЕ

В статье, основываясь на нововыявленных источниках, воспоминаниях современников, рассматривается история написания стихотворения Габдуллы Тукая «Родной язык».

Ключевые слова: Габдулла Тукай, история литературы, татарский язык, родной язык, история изучения.

The article based on newly revealed sources and memoirs of contemporaries examines the history of writing the poem «Native language» by Gabdullah Tuqay.

Keywords: Gabdullah Tuqay, history of literature, Tatar Language, native language, history of study.

Татар халык шагыйре Габдулла Тукай (1886–1913) исемен атауга, аның атаклы «Туган тел» шигыре искә төшә. Татар халкы өчен ул гимн, изге текст сыйфатында йөри.

«Туган тел» шигыре беренче тапкыр Г. Тукайның «Балалар күңеле» җыентыгының беренче басмасында нәшер ителә. Китап «Сабах» көтепханәсе, И.Н. Харитонов лито-типографиясендә «Матбугат эшләре буенча Казан вакытлы комитетының дөньяга чыккан барлык басма китапларны теркәү дәфтәре» [Матбугат эшләре..., 1 тасв.] буенча 1909 елның 23 ноябрендә басылып чыккан. Җыентыкка балалар өчен язылган 23 әсәр кертелгән.

Шагыйрь үзе «Туган тел» шигыренең максатын «туган тел вә әдәбиятымызга мәхәббәт уяту» [Тукай, 1911, б. 4] дип билгели. Мәшһүр татар драматургы, җәмәгать эшлеклесе Кәбир Бәкер (1885–1944) «Балалар күңеле» исемле җыентыкка бирелгән бәяләмәсендә Г. Тукайның әлеге шигыре турында: «“Туган тел” балалар рухына бик якын һәм бик муаффәкыятьле бер рәвештә язылган» [Бәкер, 1910], – дип искәртә.

Тәүге тапкыр халык игътибарына тәкъдим ителгәннән соң озак та үтми, 1910 елның 15 апрелендә иң алдынгы татар зыялыларын берләштергән «Шәрык клубы»нда укылган «Халык әдәбияты» лекциясен дә Г. Тукай «Туган тел» шигыре белән тәмамлый. Мандолиначы Җ. Мәҗитов истәлекләреннән күренгәнчә, «Йомшак кына аваз белән, җылы гына җөмләләр белән башланган бу лекция бара-бара эзгә төшә, һәм Г. Тукай үзе дә (су коеныр алдыннан чирканчык алган кеше кебек) иркенләп сулу ала һәм сөйли торган сүзен киңәйткәннән-киңәйтә бара. Халык лекцияне бик яратып тыңлый...» [Миңнуллин, 2013, б. 37]. Шул ук елда шагыйрьнең әлеге чыгышы Казанда «Сабах» көтепханәсе тарафыннан И.Н. Харитонов матбагасында аерым китап булып басылып чыга.

Лекциядә дә, китапта да «Туган тел» шигыренең бирелешендә «Балалар күңеле» басмасындагыдан үзгәрешләр бар. Әсәр тамашачыларга кыскартылып тәкъдим ителә: икенче куплеты төшереп калдырылган. Шулай ук шигырьнең соңгы өлешендә, *үзем һәм әткәм-әнкәмне, Ходам* гыйбарәләре үзгәртелеп, түбәндәгечә бирелгән:

Ярлыкагыл, дип, үземне,
Әткәм-әнкәмне, Ходам.

Шигырьнең 6 нчы юлы «Балалар күңеле»нең 1 нче басмасында *Кечкенәдән тышка чыккан шатлыгым, кайгым минем* дип, ә «Халык әдәбияты»нда *Кечкенәдән аңлашылган шатлыгым, кайгым минем* дип бирелгән.

Г. Тукайның «Туган тел» шигыре шагыйрь үзе исән вакытта ук халык арасында киң тарала. 1910 елда нәшер ителгән «Мәктәптә милли әдәбият дәресләре» хрестоматиясенең титул битендә әсәрнең беренче ике юлы китерелә:

И туган тел, и матур тел, әткәм-әнкәмнең теле!
Дөньяда күп нәрсә белдем син туган тел аркылы.

1912 елда Оренбургта «Мәктәп балаларына махсус шигырьләр» исемендә Г. Тукай, Дәрдмәнд, С. Рәмиев, М. Гафури, Н. Думави, З. Бәшири шигырьләреннән тупланган хрестоматия басылып чыга. 102 битле, 5 фасылдан торган бу китапта Г. Тукайның төрле елларда язылган шигырьләре белән беррәттән «Туган тел»е дә кертелгән.

Шагыйрь үзе исән вакытта ук «Туган тел» шигыренең алты тапкыр нәшер ителүе билгеле (алдагы эзләнүләрдә бәлки башка чыганаклар да ачыкланыр). Алда күрсәтелгән чыганаклардан тыш, шигырь Г. Тукайның балалар өчен туплап чыгарылган әсәрләр җыентыгы – «Балалар күңеле»нең 1911 елда Казанда «Сабах» көтепханәсе, «Өмид» матбагасында нәшер ителгән икенче басмасына да кертелә.

Шигырь Г. Тукайның укыту-тәрбия материаллары бер системага салынган «Яңа кыйраәт» китабының икенче басмасына да урнаштырыла (беренче басмасында юк). Китап 1910 елда нәшер ителә. «Мәктәптә милли әдәбият дәресләре» хрестоматиясенең кереш өлешендә «Яңа кыйраәт» китабы хакында ул «… һәр шигырь вә мәкаләләрне бер төрле мәгълүм максад белән дәреҗ иткән идем» [Тукай, 1911, б. 3], – дип искәртеп үтә.

Әлеге дәреслекләр Казан мәдрәсәләрендә генә түгел, татарлар яшәгән башка төбәкләрдә дә кулланылган. Алар 1909 елдан 1919 елга кадәр «Үрнәк», «Мәгариф», Антонов басмаханәләрендә бастырылган.

Татарлар яшәгән, төрки халыклар гомер иткән һәр өлкәдә бөек шагыйрьнең «Туган тел» шигыре яңгырый. «Без, балалар, бергә кушылып җырлый торган “Туган тел” җырын язган Габдулла Тукай исемле кеше Казаннан Астраханьга килгән, хәзер нииндидер мөсафирханәдә яши икән» [Мөхәммәдова, 2015, б. 723], – дип илһамланып искә ала Г. Ибраһимовның хатыны язучы Гөлсем Мөхәммәдова.

Габдулла Тукай 1912 елның апрель аенда Петербургка баргач, «Туган тел»не кызлар хоры башкара [Бәкер, 2015, б. 658]. Башкалада мондый чыгышлар соңрак та кабатлана. Мәсәлән, Петербург җәмгыяте хәйрия мәктәбе 1914 елның апрелендә, шагыйрьнең вафаты җәһәтеннән, искә алу мәрасиме үткәрә. «Туган тел»не сөйләгән хорга күпләр ихтыярсыз кушылып китә. Шигырь юллары һәркемдә туган телгә, милләткә, әдәбиятка мәхәббәт уята.

1914 елда «Мәгариф» нәшриятында күптән көтелгән, «һәр өйдә бер нөсхә булырга тиеш китап» [Игълан, 1915] «Габдулла Тукай мәҗмугаи асаре» басыла. 1915 елда Петербургта чыга торган «Ил» газетасы билгеләп үткәнчә, «Габдулла Тукай мәҗмугаи асаре – әдәбиятымызда беренче мәҗмугаи асардер» [Габдулла Тукай..., 2015]. Казанда «Мәгариф» көтепханәсе, «Мәгариф» матбагасында нәшер ителгән әлеге җыентыкны Г. Тукай үзе исән вакытта төзеп калдыра.

Җыентыкның тарихы 1912 елның көзендә башлана. Клячкин хастаханәсендә ятканда да Г. Тукай эшен дәвам итә. Г. Тукайның үләренә 40 көн кала аның янына хастаханәгә барган нәшир Шәһәр Шәрәф (1879–1938) шагыйрьнең, «Мәгариф» көтепханәсе соравы буенча, үзенең бөтен язган шигырьләрен бер тәртипкә китереп, «Мәҗмугаи асар» әзерләгән вакыты»на туры килә [Шәрәф, 2015, б. 290]. Шул вакыт бәгъзы шигырьләрен бозып, төзәтеп утырган Тукай үзенең иҗатын «Яшьлек берлә әллә нәрсәләр язылган, кайсыбер шигырьләремне күрәсем дә килми» [Шәрәф, 2015, б. 290] дип бәяли.

14 мартта Г. Тукай соңгы «Уянгач беренче эшем» мәкаләсен яза. Мәкалә «Кояш» газетасының 1913 ел 18 март (74 сан) санында басылып чыга: «1913 ел, менә мин уяндым. (...) Тиз арада үзем браковать итмәгән вә үзем яраткан шигырьләрдән җыеп, 400 сәхифәле зурлыгында рәсемле бер мәҗмуга чыгарырга карар бирдем. Валлаһел муаффикъ» [Тукай, 2015, б. 262].

Әлбәттә, шагыйрь мәҗмугага «Туган тел» шигырен кертмичә калдыра алмый. Җыентыкта әсәрнең ике төрле варианты очрый. Беренче варианты тулы килеш «Балалар кыйсеме» бүлегенә кертелгән. «Халык әдәбияты» әсәре дә «Туган тел» шигыре белән тәмамлана. Биредә, «Халык әдәбияты»ның беренче басмасындагы кебек үк, әсәрнең икенче дүртьюллыгы төшереп калдырылган.

Г. Тукайның «Мәҗмугаи асар»га кертелгән башка кайбер әсәрләре дә үзгәртелгән. Мәсәлән, «Көз» шигырендә шактый үзгәрешләр күзәтелә. Әсәрне мәҗмугага урнаштырганда аның уртадагы һәм ахырындагы ике дүртьюллыгы төшереп калдырыла. Шулай ук *татар башы кеби кыр* гыйбарәсе *фәкыйрь калды кысыр кыр* юллары белән алыштырыла.

Г. Тукайның үлеменнән соң аны искә алу кичәләрендә «Туган тел» әсәре еш яңгырый, аның сүзләре Җир шарының төрле почмакларына барып җитә.

Икенче апрельдә халык шагыйре Тукаевның вафатына ел тулу мөнәсәбәте илә Харбин мөселманнары, мәчеткә җыелып, Тукаевны

бик олылап искә алалар һәм кичәдә «7 яшьлек бер баланың фәукылгадә (гадәттән тыш) назик (нечкә) вә нәфис бер тавыш белән:

И туган тел, и матур тел, әткәм-әнкәмнең теле, –

дип укуы вә “Кадер кич” бик тәэсирле чыкты» [Әхмәди, 2015, б. 231], – дип яза Харбин шәһәре имамы һәм мөдәррисе Гыйниятулла Салиәхмәт.

«Г. Тукай мәктәп шигырьләрендә балаларыбызны Аллага кайтырга, һәр эштә Аллага таянырга куша, шундук иң мөкаддәс хис – ата-ананы сөю хисене дә калдырмый, алар өчен Аллага дога кылырга кирәк икәнлекне “И туган тел” шигырендә аңлата. Балаларга туган телләренә мәхәббәтне уятырга иҗтиһад итә» [Хуҗа, 2015, б. 80].

Россиянең иң ерак һәм иң зур каторгаларыннан берсе урнашкан Александровск авылындагы (Иркутск шәһәреннән 76 чакрым ераклыкта) мәктәптә дә балалар шагыйрьнең әсәрләрен өйрәнәләр. «Зиндан биналарыннан туктаусыз богау тавышлары ишетелеп торса, мәктәп эчендә Г. Тукайның “Туган тел”, “Пар ат”, “Мәхбүс” кебек әсәрләре яңгырый иде» [Әмиров, 2015, б. 700], – дип искә ала биредә укытучы Мөбарәкҗан Әмиров.

«Милли хис вә милли гакыл берлә кушылып эшләнгән бу шигырь парчасы Тукайның тәрбияви шигырьләренең иң кыйммәтлеседер» [Исхакый, 1938; Ил йолдызы, б. 55], – дип бәяли шигырьне җәмәгать эшлеклесе, язучы Гаяз Исхакый (1878–1954) 1938 елда «Яңа милли юл» журналында басылып чыккан «Тукайның вафатына 25 ел тулу мөнәсәбәте илә» мәкаләсендә.

«Туган тел» әсәре балаларның аерылгысыз юлдашына әверелә, төрле әдәби кичәләрдә хор белән башкарыла, туган телдә белем бирүнең аерылгысыз бер өлеше буларак карала. «Ул (Г. Тукай. – *Г.Т.*), милли вазифа башындагы гаскәр кеби, берсе артыннан берсе, балалар өчен, кыйраәт (уку) китаплары өчен йә тәрҗемә, йә оригиналь бик күп шигырьләр, әфсанәләр (әкиятләр), хикәяләр мәйданга китерәдер. Ул бу бүлек шигырьләрен үзенең ана теленә һимнә (гимн) язу белән башлыйдыр. Аны иң кечкенә балалар аңларлык дәрәҗәдә садә (гади) итеп эшләп, безгә телемезнең кадере-хөрмәте хакында моңарчы тиңе күрелмәгән һимнә башлыйдыр», – дип яза Г. Исхакый [Исхакый, 1938; Ил йолдызы, 2006, б. 55].

Тарихчы, язучы Сәгадәт Чагатай (1907–1989) фикеренчә, «Балалар Тукайның иң якын дуслары, алар аның төсле керсез, сафлар, алар аның төсле җаннан, чын күңелдән “Туган тел”не сөйлиләр...» [Чагатай, 1938; Ил йолдызы, 2006, б. 67].

1918 елның азагында Саратов өлкәсе Хвалын өязе мәгариф бүлегенең бер районы каршындагы укытучылар әзерләү курсларында укучылар катнашы белән Тукай турында уздырылган әдәби кичә «Туган тел» шигырен хор белән җырлап ачыла. Кичәдә хазир булган (катнашкан) өяз мәгариф шөгъбәсеннән килгән рус инструкторы, өязгә кайткач: «Телне аңламасам да, халыкның күренешеннән бик сөеп тыңлавын сиздем», – дип ачыклап искә ала [Мәхмүд, 2015, б. 555].

Г. Тукайның «Туган тел» шигыре сугыш елларында да һәрвакыт халыкны берләштереп тора. «Ватан өчен» газетасының 1943 елның 7 августында чыккан 67 нче санында «Туган тел аркылы» дип аталган зур мәкалә басылган. Эпиграф итеп «Туган тел» шигыренең беренче куплеты алынган. Эчтәлектә татар сугышчыларын җиңүгә Г. Тукай шигырьләре рухландыруы күрсәтелә, туган телнең көче һәм әһәмияте ассызыклана. «Безнең туган телебез фронтта да (...) горур яңгырый. Ул безне кискен сугышларга, ярсулы атакаларга алып керә» [Яруллин, 1943], – дип яза өлкән лейтенант Д. Яруллин.

Шул ук елларда «Туган тел» әсәре күренекле рус шагыйре, тәрҗемәче, Татарстанның Г.Тукай исемендәге Дәүләт бүләге иясе Семен Липкин (1911-2003) тәрҗемәсендә рус телендә дә киң тарала [Тукай, 1948, б. 10]:

Родной язык

Родной язык, святой язык, отца и матери язык,
Как ты прекрасен! Для меня огромный мир в тебе возник.
Качая колыбель, тебя мне в песне открывала мать,
А сказки бабушки потом я научился понимать.
Родной язык, родной язык, с тобою смело шел я вдаль,
Ты радость возвышал мою, ты просветлял мою печаль.

Ләкин, кызганычка каршы, рус телендә тәрҗемәләрдә әсәрнең 3 кенә куплеты тәкъдим ителә, соңгы дүртьюллыгы төшереп калдырыла.

«Семен Липкин узган гасырның илленче еллары ахырында казакъ әдәбияты классигы Мохтар Ауэзов белән очраша. Әңгәмә барышында Габдулла Тукай әсәрләре, аерым әйткәндә, “Туган тел” шигыре искә алына. Дәһри идеология куштаннарының даһи шагыйрь мирасына оятсызларча тыкшынуы кысуларны хәтсез кичергән Мохтар Ауэзовны тәмам чыгырыннан чыгара. «Нишлисез, мин ул шигырьне балачагымнан ук яттан беләм, – дип ачуын кабарта әдип, Семен Липкинны гаепле санагандай. – Нигә соңгы ике юлны кисәсез?» [Мансуров, 2016].

Ләкин шул ук вакытта шигырьнең соңгы юллары даими рәвештә төшереп калдырылган дип әйтергә җирлек юк. Мәсәлән, Мөхәммәд Садри төзеп бастырган 1969 елдагы Г. Тукай шигырьләре җыентыгында шигырь С. Липкин тәрҗемәсендә тулысынча бирелгән. Соңгы юллары түбәндәгечә яңгырый:

Родной язык, с тобой вдвоем я в первый раз молил творца:
«О боже, мать мою прости, прости меня, прости отца»
[Тукай, 1969, б. 222].

Шигырьнең соңгы юлларының «Халык әдәбияты» тексты эчендә урнаштырылган Ф. Вәлиева тәрҗемәсе дә игътибарга лаек:

О родной язык! На этом языке совершена
Самая первая молитва моя:

Помилуй, просил, меня,
Отца и мать, господи [Тукай, 1961, б. 20].

Әйтергә кирәк, бүгенге көндә кайбер әдәбиятчыларның «Совет чорында «Туган тел» шигыренең соңгы юллары басылмады» дип әйтүләре еш очраса да, Г. Тукайның XX гасырда чыккан татар телендәге барлык күптомлы басмаларында тулысынча тәкъдим ителүен күрәбез. Кайберләренә күзәтү ясыйк.

«Туган тел» Фатих Сәйфи-Казанлы тарафыннан төзелгән Г. Тукай әсәрләре өчтомлыгының 2 нче томында (1930) урнаштырыла. Авыр сугыш елларында Якуб Агишев һәм Хәй Хисмәтуллин тарафыннан төзелгән Г. Тукай әсәрләренең академик басмасының беренче томында (1943) «Туган тел» шигыре «Балалар өчен шигырьләр» бүлегендә урын ала. Биредә шигырь *Әй туган тел, әй матур тел, әткәм, әнкәмнең теле!* [Тукай, 1943, б. 353] дип башлана. Аңлатмаларда исә 1909 елда язылуы искәртелә.

1955–1956 елларда чыккан Г. Тукай әсәрләренең дүрттомлыгында «Шигырь 1910 һәм 1911 елларда, “Балалар күңеле” исемле җыентыкта басылган» [Тукай, 1955, б. 352], – дигән аңлатма бирелә.

1985 елда галим Рашат Гайнанов (1925–1990) төзегән Г. Тукай әсәрләренең биштомлыгында шигырь 1909 елда язылган дип күрсәтелә һәм кулланылыш даирәсе ачыклана: «Туган тел» шигырен мәктәп-мәдрәсәләрдә уку елы башлану алдыннан, уку елы тәмамланган вакытта, шулай ук бәйрәм кичә һәм иртәләрендә балалар хор белән укый яисә көйли-җырлый торган булганнар [Тукай, 1985, б. 354].

Г. Тукайның балалар өчен дип язылган «Туган тел» шигыре бүгенге көндә татар халкының бердәмлек символына, милли гимнына әверелде. Ул Җир шарының татар халкы яшәгән һәр почмагында яңгырый, «Туган тел» исемен йөрткән милли оешмалар эшли. Г. Тукай әдәби музеенда 2019 елда «Туган тел» шигыренең язылуына 110 ел тулуга багышлап «Туган тел» күргәзмәсе оештырылды, ел саен 21 февральдә – Халыкара туган тел һәм 26 апрельдә – Г. Тукайның туган көннәрендә «Туган тел бәйрәме» уздырыла. Бөек шагыйребез Габдулла Тукайның туган көне дә Туган тел көне буларак бәйрәм ителә:

Котлы булсын, ил рухланып
Бәйрәм иткән Тукай көне;
Сакла, татар, язларда ул
Мәңгелеккә туган көнең –
Туган телнең туган көне!
(Шәүкәт Галиев. Туган телнең туган көне)

Әдәбият

Әмиров М. Күз алдында тора // Тукай – ядкярләрдә: 2 томда. 1 т. / төз.: Р.Ф. Исламов, Җ.С. Миңнуллин. Казан: Җыен. 2015. Б. 700–702.

Әхмәди Г. Ерак Шәрыкта Тукаевны искә төшерү // Тукай – ядкярләрдә: 2 томда. 2 т. / төз.: Р.Ф. Исламов, Җ.С. Миңнуллин. Казан: Җыен. 2015. Б. 231–233.

Бәкер К. «Балалар күңеле» җыентыгына бәяләмә // Йолдыз. 1910. 19 гыйнвар.

Бәкер К. Тукай Петербургта // Тукай – ядкярләрдә: 2 томда. 1 т. / төз.: Р.Ф. Исламов, Җ.С. Миңнуллин. Казан: Җыен. 2015. Б. 632–663.

Габдулла Тукай мәҗмугаи асаре // Ил. 1915. 25 гыйнвар.

Игълан // Кояш. 1915. 16 апрель.

Ил йолдызы: Татар мөһаҗирләре матбугатында Габдулла Тукай / төз. З.Г. Мөхәммәтшин. Казан: Татар. кит. нәшр., 2006. 190 б.

Исхакый Г. Тукайның вафатына 25 ел тулу мөнәсәбәте илә // Яңа милли юл. 1938. № 4(121).

Мансуров З. «Туган тел»гә һәйкәл кирәк // Мәдәни җомга. 2016. 19 май.

Матбугат эшләре буенча Казан вакытлы комитетының дөньяга чыккан барлык басма китапларны теркәү дәфтәре // ТР Милли архивы. 420 ф. 1 тасв.

Мәктәп балаларына махсус шигырьләр / җыючысы М. әл-Мәрҗани. Оренбург. 1912.

Мәхмүд Т. Габдулла Тукай турында истәлек // Тукай – ядкярләрдә: 2 томда. 1 т. / төз.: Р.Ф. Исламов, Җ.С. Миңнуллин. Казан: Җыен. 2015. Б. 543–557.

Миңнуллин Җ.С. Шәрык клубы. Казан: Заман – Татар. кит. нәшр., 2013. 96 б.

Мөхәммәдова Г. Балачак истәлеге // Тукай – ядкярләрдә: 2 томда. 1. т. / төз.: Р.Ф. Исламов, Җ.С. Миңнуллин. Казан: Җыен, 2015. Б. 723.

Хуҗа Н. Тукаевның балалар галәменә тәэсире // Тукай – ядкярләрдә: 2 томда. 2 т. / төз.: Р.Ф. Исламов, Җ.С. Миңнуллин. Казан: Җыен, 2015. Б. 79–81.

Тукай Г. Академик басма: ике томда. 1 том / төз.: Я. Агишев, Х. Хисмәтуллин. Казан: Госиздат. 1943. 472 б.

Тукай Г. Әсәрләр: биш томда. 2 т. / төз. Р. Гайнанов. Казан: Татар. кит. нәшр., 1985. 402 б.

Тукай Г. Әсәрләр: дүрт томда. 2 т. / төз.: Х. Хисмәтуллин, Я. Агишев. Казан: Таткнигоиздат. 1955. 376 б.

Тукай Г. Избранное: в 2-х томах. Т. 2. Казань: Татар. кн. изд-во, 1961. 292 с.

Тукай Г. Избранное: стихи, поэмы, сказки. Казань: Татар. кн. изд-во, 1969. 420 с.

Тукай Г. Мәктәптә милли әдәбият дәресләре. Казан: «Сабах» китапханәсе, 1911. 144 б.

Тукай Г. Стихотворения / перевод С. Липкина. М.-Л., 1948. 48 с.

Тукай Г. Уянгач беренче эшем // Тукай Г.М. Әсәрләр: 6 томда. 4 т.: Проза, публицистика (1907–1913) / төз., текст., иск. һәм аңл. әзерл. З.Г. Мөхәммәтшин. 2015. Б. 259–263.

Чагатай С. Габдулла Тукай: үлүенә 25 ел булу уңае берлә // Яңа милли юл. 1938. № 34.

Шәрәф Ш. Габдулла Тукай хакында бәгъзы хатирәләрем (Вафатына биш ел тулу мөнәсәбәте илә искә төшерү) // Тукай – ядкярләрдә: 2 томда. 1 т. / төз.: Р.Ф. Исламов, Җ.С. Миңнуллин. Казан: Җыен, 2015. Б. 287–292.

Яруллин Д. Туган тел аркылы // Ватан өчен. 1943. 7 август.

Төхфәтова Гүзәл Фәрдин кызы,
филология фәннәре кандидаты, Г. Тукай әдәби музее мөдире